
CULTUL MUZELOR ÎN COLONIILE MILESIENE DE LA PONTUL EUXIN

REMUS FERARU

REZUMAT:

Studiul nostru are ca obiect cultul Muzelor în coloniile milesiene situate pe țărmurile Pontul Euxin. Cercetarea noastră se bazează pe analiza izvoarelor epigrafice și a câtorva documente arheologice (statuete ale unor muze). Un decret onorific descoperit la Istros, care datează de la mijlocul secolului al III-lea î. Hr., menționează un Μουσείον, de unde se poate deduce existența, încă din epoca elenistică, a unui cult al Muzelor în cea mai veche colonie greacă de pe țărmul vestic al Pontului Euxin. Decretul histrian în cinstea lui Diogenes, fiul lui Diogenes ne face cunoscut faptul că tatăl destinatarului decretului, Diogenes, fiul lui Glaukias consacrase un sanctuar Muzelor (*Mouseion*) și oferise 300 de stateri pentru sacrificiile săvârșite cu ocazia sărbătorii *Mouseia* și pentru banchetul oferit cetățenilor. În virtutea acestui fapt, decretul stipulează să i se acorde lui Diogenes, fiul lui Diogenes și urmașilor săi, preoția ereditară a templului Muzelor. Textul decretului lasă să se înțeleagă că preoția cu care este investit Diogenes este publică, ceea ce justifică presupunerea că, înainte de data emiterii decretului, cultul Muzelor a putut fi la Istros un cult privat, fiind practicat doar în cadrul familiei întemeietorului său. În ceea ce privește *Mouseion*-ul histrian, este limpede că acesta era un lăcaș de cult închinat Muzelor, la început ca sanctuar privat al lui Diogenes, fiul Glaukias, iar mai târziu cedat cetății de către fiul ctitorului, după investirea lui cu preoția publică a Muzelor. Cultul Muzelor a fost atestat recent la Olbia de câteva documente arheologice și epigrafice descoperite într-o casă monumentală cu altar, situată în cartierul de nord al « orașului de jos », unde se presupune că se găsea un sanctuar al Muzelor (*Mouseion*). Un argument decisiv în acest sens îl constituie un graffiti gravat pe un vas attic în firnis negru găsit din întâmplare în 2004, în presupusul *Mouseion* olbian, unde s-ar putea citi cuvântul [MOY]ΣΕΙΟΝ, și anume [Mo]υσειῶν. Alți doi graffiti și o statuie fragmentară de marmură care reprezintă o muză permit să se presupună că casa cu o curte largă și un altar situată în cartierul de nord al « orașului de jos », de unde provin aceste documente, ar putea fi un fel de *Mouseion* privat.

ABSTRACT: THE CULT OF THE MUSES IN THE MILESIAN SETTLEMENTS AT THE PONTUS EUXINUS

Our study focuses on the cult of the Muses in the Milesian settlements on the shores of the Pontus Euxinus. This research is based on the analysis of epigraphic sources and some archaeological documents (statues of some Muses). An honorary decree discovered at Istros, dating from the middle of the 3rd century BC, mentions a Μουσείον, from which we can deduct the existence, since Hellenistic times, of a cult of the Muses in the oldest Greek colony on the western shore of the Pontus Euxinus. The Histrian decree in honor of Diogenes, son of Diogenes tells us that the father of the beneficiary of the decree, Diogenes, son of Glaukias, had dedicated a sanctuary to the Muses (*Mouseion*) and offered 300 staters for the sacrifices made on the occasion of the feast of *Mouseia* and for the banquet offered to the citizens. In virtue of this, the decree stipulates that Diogenes, the son of Diogenes, and his descendants be accorded the hereditary priesthood of the temple of the Muses. The text of the decree implies that the priesthood invested in Diogenes is public, which justifies the supposition that, before the decree was issued, the cult of the Muses may have been a private cult in Istros, being practiced only within the family of its founder. As for the Istrian *Mouseion*, it is clear that it was a place of worship dedicated to the Muses, at first as a private sanctuary of Diogenes, son of Glaukias, and later ceded to the fortress by the founder's son after his investiture with the public priesthood of the Muses. The cult of the Muses has recently been attested in Olbia by several archaeological and epigraphic documents discovered in a monumental house with an altar, located in the northern quarter of the 'lower town', where a sanctuary of the Muses (*Mouseion*) is supposed to have been located. A decisive argument in this regard is a graffiti engraved on an attic vase in black firnis found by chance in 2004 in the supposedly Olbian *Mouseion*, where the word [MOY]ΣΕΙΟΝ, i.e. [Mo]υσειῶν, could be read. Two other graffiti and a fragmentary marble statue of a muse suggest that the house with a large courtyard and a shrine in the northern quarter of the 'lower town', from which these documents originate, could be a kind of private *Mouseion*.

CUVINTE CHEIE: cult, Muze, Mouseion, Istros, Olbia

KEYWORDS: cult, Muses, Mouseion, Istros, Olbia

Muzele (Μοῦσαι) sunt divinități feminine adorate în ipostaza de patroane ale tuturor formelor vieții intelectuale și artistice¹. Izvoarele literare ne furnizează numeroase informații cu privire la originea, genealogia, atribuțiile și cultul Muzelor. Hesiod le prezintă drept fiice ale lui Zeus și Mnemosynei, zeița memoriei, originare din Pieria situată la nord-vest de Muntele Olimp². Potrivit unei alte tradiții, Muzele sunt fiicele lui Uranus și ale Gheei³. Numărul Muzelor este foarte rar precizat de către autorii antici care vorbesc despre « Muză », sau « Muze » ca despre un cor numeros și nediferențiat. Homer nu le dă zeitelor decât numele lor generic⁴. În schimb, Hesiod menționează numele celor nouă Muze: Clio, Euterpe, Thalia, Melpomene, Terpsichore, Erato, Polymnia, Urania și Calliope⁵. După Hesiod, Euripide și Aristofan sunt singurii care le menționează pe cele nouă Muze⁶. Potrivit tradiției literare, Muzele erau zeițele inspiratoare ale cântecului și ale poeziei, precum și divinitățile protectoare ale diferitelor genuri poetice, ale artelor, științelor și activităților intelectuale⁷.

Se pare că cultul Muzelor era originar din regiunea Pieria, unde izvoarele plasează cele mai vechi locuri de cult ale acestor divinități⁸. Într-un moment care nu poate fi determinat cu precizie, cultul Muzelor fusese introdus în Beoția și era celebrat pe Muntele Helicon, în apropierea orașului Thespies, unde se găsea cel mai celebru sanctuar al zeitelor. Pausanias face referire la cultul consacrat Muzelor în pădurea sacră de la poalele Heliconului și la sacrificiul anual săvârșit în cinstea lor⁹; totodată, el precizează că thespienii celebrau în cinstea Muzelor sărbătoarea și concursul *Mouseia*¹⁰. Aceste sărbători celebrate în cinstea Muzelor erau însoțite de sacrificii și de o serie de manifestări literare și muzicale¹¹. Cultul muzelor a dobândit un caracter particular în comunitatea filosofică creată de discipolii lui Pitagora, la Platon și Aristotel; școlile lor au fost organizate într-o oarecare măsură sub forma unor asociații de închinători ai Muzelor¹².

Muzele sunt legate de Apollon, care cântă la chitară, conducând corul Muzelor: de unde denumirea sa de Apollon *Mousagetes*¹³. Această imagine a corului Muzelor condus de către Apollon *Mousagetes*, a contribuit la asocierea cultului Muzelor cu cel al lui Apollon datorită analogiei unora dintre atribuțiile lor¹⁴.

Începând de la sfârșitul secolului al IV-lea î. Hr., cultul Muzelor s-a răspândit în numeroase cetăți din Grecia propriu-zisă, Egipt și Asia Mică, dar și în coloniile milesiene din Propontida și Pontul Euxin, unde au fost amenajate locuri de cult consacrate Muzelor (*Mouseia*). Termenul de *Museion* avea sensul de loc de cult consacrat Muzelor, « sanctuar » sau « templu » (precum sanctuarul Muzelor de pe Muntele Helicon). În concordanță cu sfera largă de activitate a Muzelor, cuvântul *Museion* avea o gamă largă de semnificații în domeniul cultului, printre care și pe cea de « asociație de cult », în sensul de asociație de adoratori ai Muzelor¹⁵. Numele de *Museion* denumise școala pitagoreică, Academia lui Platon și Liceul lui Aristotel care fuseseră organizate sub forma unui *thiasos* al Muzelor. Această organizare fusese imitată de *Museion*-ul din Alexandria care s-a constituit sub forma unei confrerii religioase consacrate Muzelor¹⁶. Întemeiat de către Ptolemeu I Soter (323-285 av. J.-C.), *Museion*-ul alexandrin fusese conceput inițial ca o instituție privată aflată în slujba Ptolemeilor, prezentându-se ca un centru de cercetare în domeniul tuturor științelor. El a atras la Alexandria savanți străluciți din întreaga lume greacă a căror principală obligație era de a se dedica cercetării, fiecare în domeniul său de competență. Întreținuți pe cheltuiala Ptolemeilor, savanții *Museion*-ului alcătuiau o comunitate încheagată; ei participau la celebrarea cultului Muzelor, la viața comună în interiorul palatului Ptolemeilor și la masa regală¹⁷. Abia spre sfârșitul secolului al IV-lea d. Hr., termenul *mouseion* primește sensul de « școală », în accepția largă de lăcaș de învățatură¹⁸.

¹ * Acest articol este o versiune actualizată a unei lucrări publicate în 2004-2005, în revista *Studii de Istorie a Banatului*: Feraru, R. M. 2004-2005. Die Musen in den griechischen Inschriften der westlichen Schwarzmeerküste. *Studii de Istorie a Banatului*, XXVIII-XXIX: 17-24.

² Hésiode, *Théogonie*, 53-60.

³ Queyrel 1992, 657; Pausanias IX, 24, 4.

⁴ Homer, *Iliada*, I, 1-7; II, 484.

⁵ Hésiode, *Théogonie*, 76-79.

⁶ Queyrel 1992, 657; cf. Pausanias, IX, 29, 2, care vorbește de trei Muze.

⁷ Queyrel 1992, 657-658.

⁸ Hésiode, *Théogonie*, 53-54; Pausanias, IX, 34, 4; Strabon IX, 2.

⁹ Pausanias, IX, 29, 6.

¹⁰ Pausanias, IX, 31, 3.

¹¹ Jamot 1904, III/2, 2009-2010.

¹² Ferrari 2003, 572; Marrou 1997, I, 299; pentru detalii despre cultul muzelor la filosofii greci, vezi Boyancé 1937, 229-347.

¹³ Voir Queyrel 1992, 657 cu trimiteri la izvoarele literare.

¹⁴ Saglio 1904, 2061b.

¹⁵ Glock 2000, 507.

¹⁶ Marrou 1997, I, 299-300; vezi și Dana 2007, 195-196 et 196, n. 67 cu comentarii și referințe bibliografice bogate referitoare la *Museionul* alexandrin și la alte *mouseia* din lumea greacă.

¹⁷ Strabon, XVII, 793-794; Murray 2001, 232-233; Marrou 1997, t. I, 299.

¹⁸ Glock 2000, 507; cu privire la *Museion*-ul din Alexandria, vezi Dana 2007, 195-196 et 196, n. 67 cu comentarii și referințe

Informațiile cu privire la cultul Muzelor în coloniile milesiene din Propontida și de la Pontul Euxin sunt dispartate și puțin numeroase. Numele Ératō este gravat pe baza unei statui de marmură descoperite la Odessos, care o reprezenta foarte probabil pe această muză¹⁹.

1. Cultul Muzelor la Istros

Mărturiile cu privire la cultul Muzelor la Istros sunt puțin numeroase. Cu excepția câtorva statuete ale unor presupuse Muze²⁰, care fac aluzie la venerarea acestor divinități, cultul patroanelor vieții intelectuale și artistice este atestat direct de un decret onorific în cinstea unui anume Diogenes fiul lui Diogenes. Acest decret, din care s-au păstrat două copii, datează de la mijlocul secolului al III-lea î. Hr.²¹.

Este posibil ca o serie de statuete păstrate fragmentar, descoperite la Istros, să reprezinte Muze²². Singura statueta identificată o reprezintă pe Muza Terpsichore. Zeița este reprezentată dansând: ea își ținea probabil lungul său *chiton* cu mâna dreaptă, iar mâna stângă era ridicată într-un gest de dans. Această statueta, datată la mijlocul secolului al II-lea î. Hr., este o copie a așa-numitei « Muze dansatoare », una dintre tipurile de statui cel mai des reproduse în epoca elenistică²³.

Un decret onorific în cinstea lui Diogenes, fiul lui Diogenes – datat către mijlocul secolului al III-lea î. Hr. – menționează un Μουσείον la Istros, de unde se poate deduce existența, încă din epoca elenistică, a unui cult al Muzelor în cea mai veche colonie greacă de pe țărmul vestic al Pontului Euxin. *Museion*-ul histrian era foarte probabil un loc de cult consacrat Muzelor, mai degrabă un sanctuar decât un templu, având în vedere faptul că, în Grecia veche, cu foarte rare excepții²⁴, Muzele era celebrate exclusiv în sanctuare²⁵.

Decretul histrian în cinstea lui Diogenes, fiul lui Diogenes ne face cunoscut faptul că tatăl destinatarului decretului, Diogenes, fiul lui Glaukias consacrase un sanctuar Muzelor (*Mouseion*) și oferise 300 de stateri pentru sacrificiile săvârșite cu ocazia sărbătorii *Mouseia* și pentru banchetul oferit cetățenilor: „Dat fiind că sanctuarul²⁶ Muzelor fusese consacrat de către tatăl său Diogene, fiul lui Glaukias, care donase poporului 300 de stateri din aur pentru sacrificiile către Muze și pentru banchet, fie ca el (Diogenes, fiul lui Diogenes) să fie preot al Muzelor și să îndeplinească sacrificiile preliminară cu ocazia sărbătorii *Mouseia*”²⁷. În virtutea acestui fapt, decretul stipulează să i se acorde lui Diogenes, fiul lui Diogenes și urmașilor săi, preoția ereditară a templului Muzelor; totodată, pentru a marca poziția preeminentă a familiei lui Diogenes și implicarea ei în viața religioasă a cetății, decretul precizează ca preoția Muzelor să-i fie încredințată succesiv celui mai vârstnic dintre descendenții săi pe linie masculină: „Potrivit celor de până aici, preoția Muzelor să rămână mai departe urmașilor săi – de fiecare dată celui mai vârstnic (dintre cei în viață) – pentru ca și aceștia să râvnească a dobândi slavă, cunoscând că poporul îi cinstește pe toți binefăcătorii săi”²⁸.

Textul decretului lasă să se înțeleagă că preoția cu care este investit Diogenes este publică, ceea ce justifică presupunerea că, înainte de data emiterii decretului, cultul Muzelor a putut fi la Istros un cult privat, fiind practicat doar în cadrul familiei întemeietorului său; cultul Muzelor fusese transformat într-un cult public de către Diogenes

---

bibliografice bogate referitoare la *Mouseionul* alexandrin și la alte *mouseia* din lumea greacă; Marrou 1997, t. I, 298-302; Fraser 1972, t. I, 312-319; despre *mouseia* în general, vezi Dana 2007, 196, n. 67; Glock 2000, 507-511; Müller-Graupa (1933), 797-821.

¹⁹ *IGB*, I² 75: « Ἐρατώ ».

²⁰ Alexandrescu-Vianu 2000, 51-53, n°s 33-35, Pl. 14, 15a et b, 16b; Bordenache 1969, 48, n° 80, Pl. 35; pentru reprezentarea Muzelor, vezi Queyrel 1992, 657-681.

²¹ *ISM I*, 1 și 2 + 3; Avram 2007, 80-81.

²² Alexandrescu-Vianu 2000, 52-53, n°s 34-35, Pl. 15 a et b, 16 b; Bordenache 1969, 48, n° 80, Pl. 35.

²³ *Ibid.*, 52, n° 33, Pl. 14. Bordenache 1961, 195-197, fig. 10.

²⁴ O excepție face orașul Thespies unde se găsea celebrul loc de cult consacrat Muzelor pe care Pausanias (IX, 27, 4) îl desemnează prin termenul *ναός*, ceea ce lasă să se înțeleagă că ar fi vorba mai degrabă de un templu decât de un sanctuar al Muzelor, voir Roux 1954, 39 et n. 5.

²⁵ Analizând textele antice, G. Roux ajunge la concluzia că sanctuarele Muzelor nu conțineau temple în sensul propriu al termenului ci alte construcții precum altare, porticuri, exedre, teatre, săli pentru banchete sau alte tipuri de construcții, vezi Roux 1954, 40-41.

²⁶ Cf. Pippidi, *ISM I*, p. 56-57 care traduce termenul *mouseion* prin « templu ».

²⁷ *ISM I*, 1, l. 15-18: „ἀ[ν]ατεθ[ε]ικ[ό]τος δὲ τὸ Μουσείον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Διογέ[ν]ους τοῦ Γλαυκίου καὶ λελοιπότος εἰς θυσίαν ταῖς Μούσαι[ς] / καὶ σύν[ο]δον τῷ δήμῳ χρυσοῦς τριακοσίους, εἰν[αι] αὐτὸν ἱε/ρέα Μουσῶν καὶ προθύειν τοῖς Μουσείοις”.

²⁸ *ISM I*, 1, l. 21-24: « ... κατὰ τα[ύ]τὰ δὲ ὑπάρχειν τὴν ἱερωσύνην τοῖς ἐκ-/[γ]όνοις αὐτοῦ τῶν ὄ[ν]των ἀεὶ τῷ πρεσβυτάτῳ, ὅπως φιλοτιμῶ-/[τεροι γίνωνται] παρακολουθοῦντες ὅτι ὁ δῆμος πάντας τιμ-/[αῖ] τοὺς αὐτὸν εὐεργετο]ῦντας »; cf. *ISM I*, 19, 20-25.

fiul lui Diogenes, abia după investirea lui cu preoția publică a Muzelor²⁹. În calitatea lui de preot al Muzelor, Diogenes urma să fie invitat a lua parte la toate jertfele oferite în numele cetății, împreună cu preoții celorlalte divinități și, la fel ca aceștia din urmă, el trebuia să fie încununat cu cununa sacerdotală: « Acesta să fie și pofțit a lua parte, încununat, la toate sacrificiile obștești, împreună cu toți ceilalți preoți »³⁰.

În ceea ce privește *Mouseion*-ul histrian, este limpede că acesta era un lăcaș de cult închinat Muzelor, la început ca sanctuar privat al lui Diogenes, fiul Glaukias, iar mai târziu cedat cetății de către fiul ctitorului, după investirea lui cu preoția publică a Muzelor³¹. Se pare că sanctuarele Muzelor nu conțineau temple în sensul propriu al termenului, ci alte construcții precum altare, porticuri, exedre, teatre, săli pentru banchete sau alte tipuri de construcții³². În orice caz, monumentul esențial al sanctuarelor Muzelor era altarul³³. Decretul histrian menționează un *Mouseion*, ceea ce ar lăsa să se înțeleagă că ar fi vorba despre un sanctuar mai degrabă decât despre un templu. Săvârșirea sacrificiilor în cinstea Muzelor, menționată în textul decretului, implică cu siguranță existența unui altar. Izvoarele literare și documentele epigrafice atestă sacrificiile sângeroase de animale consacrate Muzelor: o inscripție de la Thespies ne informează că, spre 230 î. Hr., un preot al Muzelor donează 4200 de drachme de argint pentru a se cumpăra boi care urmau să fie jertfiți cu ocazia sărbătorii *Mouseia*³⁴. De asemenea, decretul histrian prezintă o legătură directă cu banchetul: Diogenes, fiul lui Diogenes oferise 300 de stateri de aur pentru organizarea banchetului oferit cetățenilor la finalul sărbătorii *Mouseia*³⁵.

În epoca elenistică, Muzele erau adorate în ipostaza de zeițe ale artelor și culturii. De aceea, se poate presupune o strânsă legătură între cultul Muzelor prezent la Istros și o anumită activitate culturală a cetății. În acest sens, se cuvine să vedem în *Mouseion*-ul histrian și un mic lăcaș de cultură, cu precizarea că, activitățile care se desfășurau aici sub semnul Muzelor, se adresau unei elite intelectuale histriene. De altfel, onorurile de care se bucură din partea poporului întemeietorul său și urmașii acestuia, constituie o dovadă pentru interesul public față de o asemenea inițiativă culturală³⁶. Vasile Pârvan vedea în *Mouseion*-ul histrian „o universitate și o academie, în înțelesul actual al acestor cuvinte”³⁷, întrucât se gândea la celebrul *Museion* din Alexandria. Însă este evident că *Mouseionul* alexandrin nu era deschis învățământului și publicului larg, ci reprezenta mai degrabă o ctitorie privată a Ptolemeilor, aflată în slujba lor. De-abia în epoca Antichității târzii, *Museionul* din Alexandria s-a transformat într-o școală propriu-zisă, devenind o instituție de învățământ superior³⁸. Totodată, sărbătorile *Mouseia* celebrate în cinstea Muzelor constituiau un bun prilej pentru organizarea și desfășurarea unor festivaluri muzicale, cât și a unor concursuri muzicale, literare și poetice asemănătoare cu cele desfășurate cu ocazia celebrării sărbătorii *Mouseia* de pe muntele Helikon, în Beoția³⁹. Se cuvine să remarcăm faptul că sărbătoarea *Mouseia* nu are o legătură directă cu niciuna dintre lunile calendarului histrian, fiind o sărbătoare secundară a cărei dată de desfășurare este necunoscută.

O epigramă funerară de la Tomis evocă o credință religioasă strâns legată de rolul Muzelor ca zeițe ale înțelepciunii și protectoare ale culturii; în epigramă se spune despre defunctă că s-a împărțit din înțelepciunea Muzelor: « M-am născut între Muze și m-am împărțit din bunurile înțelepciunii »⁴⁰. Faptul că s-a împărțit din înțelepciunea Muzelor îi asigura defunctei, nemurirea sufletului, deoarece, potrivit unei credințe larg răspândite în epocă, efortul inteligenței, preocupările intelectuale și culturale în general aveau darul de a purifica sufletul omenesc de pasiunile terestre și de a-l îndepărta de legătura cu materia, apropiindu-l de Muze. Așadar, după o viață consacrată slujirii

²⁹ Pippidi 1998, 57; o situație asemănătoare se întâlnește și în cazul cultului zeilor din Samothrake, care a fost la început un cult privat, transformându-se într-un cult public, prin investirea lui Dionysos, titularul unui decret histrian, cu preoția publică a zeilor din Samothrake, vezi Pippidi 1975, 93; cf. *ISM I* 19, l. 21-22.

³⁰ *ISM I*, 1, l. 18-21: « ... παρακαλεῖσθαι δὲ αὐ- / τὸν καὶ εἰς πάσας τὰς θυσίας τὰς δημοτελεῖ[ς κ]αὶ στερα-/νοφορεῖν μετέχοντα πάντων τῶν αὐτῶν τοῖς λοιποῖς / ἱερέουσιν ».

³¹ Pippidi, 1976, 420 (s.u. muzeu)

³² Roux 1954, 40-41, 42-45.

³³ Ibid., 41; Pausanias (I, 19, 5-6) afirmă că în Atena, Muzele au doar altare, sau trebuie să ceară ospitalitate altor divinități. La Delfi și la Olimpia, același Pausanias menționează un *téménos* și un altar consacrate Muzelor; de asemenea, Muzele posedă un ἱερόν la Sparta și la Trezene, vezi Pausanias, V, 14, 10 (Delfi și Olympia); III, 17, 5 (Sparta); II, 31, 3 (Trézène).

³⁴ Roux 1954, 42.

³⁵ *ISM*, I, 1, l. 15-18.

³⁶ Avram 2001, 584.

³⁷ Pârvan 1923, 12; cf. Pippidi 1975, 89, care respinge ipoteza lui V. Pârvan, subliniind că este vorba doar de un cult religios al Muzelor.

³⁸ În secolul al IV-lea d. Hr., termenul *mouseion* primește / are sensul de « școală » în general în scrierile unor retori ca Libanios, (*Orationes*, LXIV, 112) sau Themistios (*Orationes*, XXIV, 303 A), vezi Marrou 1997, 298-301; vezi și Dana 2007, 195-196 et 196, n. 67 cu comentarii și referințe bibliografice bogate referitoare la *Mouseionul* alexandrin și la alte *mouseia* din lumea greacă.

³⁹ Pausanias, IX, 31, 3: „Καὶ ἑορτὴν τε ἐνταῦθα οἱ Θεσπιεῖς καὶ ἀγῶνα ἄγρουσι Μουσεῖα”.

⁴⁰ *ISM II*, 375[211], l. 16-17: « ... ἐν Μούσεσιν ἐφύην σοφί-/ης τε μετέσχον ... »

Muzelor, defuncta de la Tomis putea conta după moarte pe protecția zeitelor culturii. De altfel, de aici s-a născut dorința evocării preocupărilor intelectuale și a culturii defuncților în epitafurile funerare, indiferent dacă aceștia din urmă au fost sau nu în timpul vieții lor oameni de litere⁴¹.

2. Cultul Muzelor la Olbia

La Olbia, Muzele erauenerate, foarte probabil, încă din epoca elenistică. O statuie de marmură care reprezenta probabil o Muză, ar fi împodobit teatrul din Olbia. Caracterul imaginii și stilul reprezentării iconografice confirmă faptul că această statuie datează din prima jumătate a secolului al III-lea î. Hr.⁴².

Cultul Muzelor a fost atestat recent la Olbia de câteva documente arheologice și epigrafice descoperite într-o casă monumentală cu altar⁴³, situată în cartierul de nord al « orașului de jos », unde se presupune că se găsea un sanctuar al Muzelor (*Mouseion*)⁴⁴. Un argument decisiv în acest sens îl constituie un graffiti gravat pe un vas attic în firnis negru găsit din întâmplare în 2004, în presupusul *Mouseion* olbian, unde s-ar putea citi cuvântul [MOY]ΣΕΙΟΝ, și anume [Mo]υσειῶν⁴⁵. Tot în așa-numitul *Mouseion* olbian s-au mai descoperit o statuie de marmură care reprezintă o Muză așezată pe un tron și două cioburi de ceramică care conțin graffiti.

Primul ciob (fragment dintr-un vas attic în firnis negru), care datează, după forma literelor graffiti-ului, din a doua jumătate a secolului al IV-lea sau din secolul al III-lea î. Hr., prezintă următorul text: Ἀπόλλων | Μοῦσαι | Νίκη | Θεός, apoi, pe partea dreaptă de sus în jos Ἥλιος | Ποσειδῶν (sic), în sfârșit jos Πλ[ούτων ?]. Acest ciob conține o listă de nume de diferite divinități, avându-l în frunte pe Apollon care, în calitate de principală divinitate a Olbiei, a ocupat un loc preminent în panteonul cetății între secolele VI-I î. Hr. Toate celelalte divinități menționate în lista noastră, printre care și Muzele, erau adorare la Olbia într-o măsură mult mai mică. De altfel, trebuie precizat că acest graffiti ne furnizează prima atestare epigrafică a Muzelor la Olbia. Plasarea numelui Muzelor la începutul listei, imediat după numele lui Apollon indică faptul că această din urmă divinitate ar putea să fi fost adorată aici în ipostaza de *Mousagetes*, « conducător al Muzelor și patron al artelor »⁴⁶. Se pare că Muzele împreună cu Apollon și celelalte divinități enumerate în graffiti, fuseserăenerate în *Museionul* olbian din cartierul de nord al « orașului de jos », unde, de altfel, a fost descoperită această inscripție⁴⁷.

Pe reversul aceluiași ciob, se disting câteva litere aproape indescifrabile: *ypsilon* sau *iota*, *iota*, *delta* sau *alpha*, dedesubt *ypsilon*. A. S. Rusjaeva consideră că, în aparență, aceste litere par să aibă o valoare magică, ascunsă și cunoscută doar de către cel care a gravat inscripția⁴⁸.

Conținutul acestui graffiti care constă dintr-o listă de divinități (pe avers) și câteva litere izolate gravate pe revers poate fi interpretat în diverse moduri. Având în vedere atribuțiile lui Apollon și ale Muzelor, precum și faptul că numele lor sunt menționate în fruntea listei de divinități, se poate presupune că autorul inscripției era poet și în curând urma să participe la un festival cu caracter muzical, unde spera să fie învingător cu ajutorul tuturor divinităților evocate în lista noastră. Într-o formă voalată, literele izolate pe care autorul anonim al inscripției le-a gravat pe reversul ciobului par să-i fi ascuns atât numele, cât și unele cereri și făgăduințe adresate lui Apollon și Muzelor, pe care le-ar fi îndeplinit la întoarcerea lui în siguranță acasă. Este posibil ca acest graffiti votiv să fi fost consacrat într-o casă-sanctuar, unde, de altfel, inscripția a și fost descoperită, ai cărei locatari le-ar fi celebrat, probabil, pe Muze împreună cu celelalte divinități menționate în listă⁴⁹. Tot la fel de bine, consideră A. S. Rusjaeva, nu este exclus ca *ostrakon*-ul în discuție să fi putut servi ca un fel de amuletă pentru proprietarul său care spera să primească ajutor din partea divinităților ale căror nume erau gravate pe acesta⁵⁰. Oricum, în cazul ambelor interpretări, este evidentă legătura dintre Muze și locul descoperirii acestui graffiti, care era foarte probabil un sanctuar consacrat Muzelor, numit *Mouseion* într-un alt graffiti găsit în același loc⁵¹. De altfel, casa monumentală care adăpostea presupusul *Museion* avea o curte largă și un altar, prezentând asemănări, din punctul de vedere al

⁴¹ Marrou, 1997, 165-167; vezi Marrou 1996, 164.

⁴² Leypunskaya 1994, 17; vezi Leypunskaja 1995, 33.

⁴³ Rusjaeva 2010, 499-518.

⁴⁴ Leypunskaja & Rusjaeva 2006, 108-126.

⁴⁵ Avram, *BĖ* 2009, 504, n° 368; Rusjaeva 2010, 504.

⁴⁶ Muzele sunt legate foarte adesea de Apollon numit *Mousagetes*, care cântă la chitară conducând corul Muzelor, Queyrel 1992, 657.

⁴⁷ Rusjaeva 2010, 503.

⁴⁸ *Ibid.*, 503.

⁴⁹ *Ibid.*, 503.

⁵⁰ *Ibid.*, 503.

⁵¹ Avram, *BĖ* 2009, 504, n° 368; Rusjaeva 2010, 504.

planului și al elementelor componente, cu alte *mouseia* descrise de către Pausanias⁵² sau atestate în inscripții⁵³. În același sanctuar se găsea o statuie de marmură care reprezintă o Muză așezată pe un tron⁵⁴.

Al doilea ciob (fragment dintr-o *lekane* attică cu figuri roșii) din al doilea sau al treilea sfert al secolului al IV-lea î. Hr., prezintă o primă inscripție Μνήμη | Ἐρωσ urmată de un *vacat* de mai multe rânduri și apoi de Μούσαις | Πολυμέδων⁵⁵. Editorul inscripției, A. S. Rusjaeva consideră că termenul Μνήμη (= Μνημοσύνη) poate fi interpretat, pe de o parte, ca numele mamei celor nouă Muze și personificare a memoriei, și, pe de altă parte, ca substantiv comun, μνήμη, « amintire, aducere aminte ». Cuvântul următor poate fi înțeles ca numele zeului dragostei, Ἐρωσ sau ca simplul cuvânt care desemnează « dragostea ». În marginea de jos a ciobului apar numele Muzelor (Μούσαις), la dativ plural și cel al lui Polymedon. În opinia aceleiași A. S. Rusjaeva, în acest caz ar putea fi vorba de o dedicație consacrată Muzelor de către un oarecare Polymedon: « Polymedon (a dedicat) amintire și dragoste Muzelor »⁵⁶. În calitatea lui de adorator al Muzelor, Polymedon o cinstește pe Mnemosyne în ipostaza de zeiță a memoriei⁵⁷.

Având în vedere lista anterioară a numelor zeităților analizată mai sus, A. S. Rusjaeva presupune că în spațiile rămase goale între cuvintele de sus (Μνήμη | Ἐρωσ) și cele de jos (Μούσαις | Πολυμέδων), Polymedon ar fi intenționat să menționeze alte câteva nume ale Muzelor sau ale altor divinități. Menționarea numelor Muzelor la dativ plural lasă să se înțeleagă că simultan cu dedicația consacrată Muzelor, Polymedon le-a oferit un dar protectoarelor culturii și artelor, deși nu este exclus ca *ostrakon*-ul să fie el însuși un dar oferit acestor divinități⁵⁸.

Polymedon, autorul dedicației din al doilea *ostrakon* este identificat de către editoarele celor doi graffiti cu Polymedon fiul lui Leokrates al cărui nume apare în lista membrilor thiasului gentilic de preoți ai lui Zeus *Sôter*, datată la sfârșitul secolului al IV-lea î. Hr.⁵⁹. Un personaj cu nume identic, Polymedon fiul lui Leokrates, care aparține foarte probabil aceleiași familii a Leokratiadai-lor, se regăsește în catalogul preoților eponimi ai lui Apollon *Delphinios* de la Olbia, datat în jurul anului 300 î. Hr.⁶⁰. V. P. Jajlenko este de părere că Polymedon din acest catalog ar putea fi nepotul lui Leokrates, care a ridicat statuia de bronz a lui Apollon *Ietros* din Olbia, opera sculptorului atenian Stratonides⁶¹. Se pare deci că Polymedon a aparținut nobilei și bogatei familii a Leokratiadai-lor din Olbia, ai cărei membri au slujit ca preoți în sanctuarele lui Zeus și Apollon; aceștia au comandat, pe propria cheltuială, costisitoare statui de bronz și marmură de la Athena pe care le-au consacrat lui Zeus și Apollon⁶².

Concluzii

În concluzie, dedicația consacrată Muzelor de către Polymedon face aluzie la existența unui cult privat al Muzelor la Olbia. În plus, cei doi graffiti analizați și statuia fragmentară de marmură care reprezintă o muză permit să se presupună că, casa cu o curte largă și un altar situată în cartierul de nord al « orașului de jos », de unde provin aceste documente, ar putea fi un fel de *Mouseion* privat. N. A. Lejpunskaja a atras atenția asupra acestei clădiri pe care a asociat-o cu posibile activități cultice⁶³. Nu este exclus ca Polymedon să fi fost proprietarul *Mouseion*-ului, unde împreună cu Muzele erauenerate și alte divinități, îndeosebi Apollon *Mousagetes*. În orice caz, în comparație cu *Mouseia* din Athena, Alexandria, Pergam sau alte cetăți, *Mouseion*-ul olbian a fost, firește, mult mai modest, deși era situat, la fel ca acestea, departe de cartierele centrale ale orașului⁶⁴. Trebuie să remarcăm că, aproape către aceeași epocă, un anume Diogenes consacrase un sanctuar Muzelor (*Mouseion*) la Istros, care inițial a avut un caracter privat, înainte de a fi cedat cetății de către fiul ctitorului, după investirea lui cu preoția publică a Muzelor.

⁵² Pausanias, I, 19, 5-6; II, 31, 3; III, 17, 5; V, 14, 10.

⁵³ Roux 1954, 40-41, 42-45.

⁵⁴ Avram, *BÉ* 2009, 504, n° 368.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Rusjaeva 2010, 504.

⁵⁷ În *Imnul orfic* dedicat Mnemosynei, mama Muzelor este slăvită pentru că le-a dat oamenilor memoria și abilitățile mintale, vezi *The Orphic Hymns*, 77, 4-5.

⁵⁸ Rusjaeva 2010, 504.

⁵⁹ *IOlb* 71 = *IGDOP* 11, l. 10: « [Πολυμέδ]ων Λεωκράτ[εος] ».

⁶⁰ *IOSPE* I, 201 A, l. 39: « Πολυμέδων Λεωκράτους ».

⁶¹ Jajlenko 1987, 100, n. 1 (non vidi) *apud*, Rusjaeva 2010, 504; în același sens, vezi și *IGDOP*, p. 25-26.

⁶² Rusjaeva 2010, 504.

⁶³ Lejpunskaja 2005, 177-179.

⁶⁴ Rusjaeva 2010, 505.

LISTA ABREVIERILOR BIBLIOGRAFICE

- BCH* *Bulletin de Correspondence Hellénique*, Paris.
- BÉ* *Bulletin Épigraphique* al revistei *Revue des Études Grecques*, Paris, (1888-).
- DAGR* *Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines*, (eds. Ch. Daremberg et E. Saglio), Paris, (1877-1929).
- DNP* *Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike*, (Hrsg. H. Cancik und H. Schneider), Band 1-16, Stuttgart-Weimer, (1996-2008).
- IGB I²* *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, (ed. G. Mihailov), I²: *Inscriptiones orae Ponti Euxini*, Sofia, 1970.
- IGDOP* *Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont*, (ed. L. Dubois), Genève, 1996.
- IOlb* *Inscriptiones Olbiae (Nadpisi Ol'vii)* (1917–1965), (ed. T. N. Knipovič, E. I. Levi), Leningrad, 1968.
- IOSPE I²* *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae*, (ed. Basilus Latyšev), I²: *Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae*, Sankt Petersburg, 1916;
- ISM I, II* *Inscriptiones Scythiae Minoris - Inscriptiile din Scythia Minor*, I: *Histria și împrejurimile* (ed. D. M. Pippidi), București, 1983; II: *Tomis și teritoriul său*, (ed. Iorgu Stoian), București, 1987.
- LIMC* *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, (eds. J. Ch. Balty, E. Berger, J. Boardman, Ph. Bruneau, F. Canciani, L. Kahil, V. Lambrinoudakis, E. Simon), (1981-2009), Zürich und München:
- RE* *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, ed. A. Pauly, G. Wissowa, W. Kroll, K. Ziegler, Stuttgart, 1894-1980.

BIBLIOGRAFIE:

- Alexandrescu-Vianu, M. 2000. *Histria IX. Les statues et les reliefs en pierres*, Bucarest: Ed. Enciclopedică. Paris: Diffusion de Boccard.
- Avram A. 2001. Coloniile grecești din Dobrogea, in: M. P. Dâmbovița, A. Vulpe, (coord.), *Istoria Românilor. Moștenirea timpurilor îndepărtate*: 533-634, vol. I. București: Ed. Enciclopedică.
- Avram A. 2007. Le corpus des inscriptions d'Istros revisité. *Dacia N.S.*, LI, 2007, nr. 1-3, 70-132.
- Bordenache, G. 1969. *Sculture greche e romane del Museo Nazionale di Antichità di Bucarest*. Bucarest: Casa editrice dell'Accademia.
- Boyancé, P. 1937. *Le culte des Muses chez les Philosophes grecs. Étude d'histoire et de psychologie religieuses*, (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, fasc. 141), Paris.
- Dana, M. 2007. Éducation et culture à Istros. Nouvelles considérations. *Dacia N.S.* LI, 2007, nr. 1-3, 185-209.
- Ferrari, A. 2003. *Dictionar de mitologie greacă și romană*. Iași: Ed. Polirom.
- Fraser, P. M. 1972. *Ptolemaic Alexandria*, vol. I-II, Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press.
- Glock, A. 2000. Museion, in: *DNP* 8: col. 507-511.
- Hésiode. *Théogonie; Les Travaux et les Jours; Le bouclier*. texte établi et traduit par Paul Mazon, Paris: Les Belles Lettres, 1993.
- Homer. 1999. *Iliada*, vol. 1, 2, 3. traducere în metrul original de George Murnu, studiu introductiv și note de D. M. Pippidi. București: Ed. Teora.
- Jajlenko, V. P. 1987. Materialy k Korpusu lapidarnych nadpisej Ol'vii, in: L.S. Bajun, et V.P. Jajlenko, eds., *Issledovanija po epigrafike i jazykam drevnej Anatolii, Kipra i antičnogo Severnogo Pričernomor'ja*: 4-105, Moskva.
- Jamot, P. 1904. Mouseia, in: *DAGR* III/2: 2009b-2010b.
- Lejpuskaia, N. A. 2005. Funkcional'nye različija domov v žilych kvartalach Nižnego goroda Ol'vii", in: V. N. Zin'ko (ed.), *Bospor Kimmerijskij i varvarskij mir v period antičnosti i srednevekov'ja. Periody destabilizacii i katastrof*: 177-179, (Bosporskije čtenija 6). Kerč'.

- Lejpunskaja, N. A. 1995. Excavations in the Lower City of Olbia (1985-1992): Preliminary Results. *Échos du monde classique: Classical views*, 39 (1): 23-44.
- Lejpunskaja, N.A., A.S. Rusjaeva 2006. Částnyj musejon v Ol'vii Pontijskoj (Un *Mouseion* privé à Olbia du Pont), *Bosporskie issledovanija* XI: 108-126.
- Leypunskaya, N. A. 1994. Olbia Pontica and the Olbian Muse. *Expedition*, vol. 36, no. 2-3: 7-17.
- Marrou, H. I. 1997. *Istoria educației în Antichitate*, vol. I: *Lumea greacă*, traducere și cuvânt înainte de Stella Petecel. București: Ed. Meridiane.
- Müller-Graupa 1933. Μουσείον, in: *RE* XVI: col. 797-821.
- Murray, O. 2001. Omul și formele socializării, în: J.-P. Vernant, (coord.), *Omul grec*: 203-236, traducere de D. Jela, Iași: Ed. Polirom.
- Pausanias, *Description of Greece* accesat în 13.02.2023. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus>.
- Pârvan, V. 1923. *Memoriale*, București: Cultura românească.
- Pippidi, D. M. 1975. *Scythica Minora. Recherches sur les colonies grecques du littoral roumain de la Mer Noire*, Bucarest-Amsterdam: Ed. Academiei-Adolf M. Hakkert B. V.
- Pippidi, D. M. 1976. *Dicționar de istorie veche a României, (paleolitic - secolul al X-lea p. Chr.)*, București: Ed. Științifică și Enciclopedică.
- Pippidi, D. M. 1998. *Studii de istorie a religiilor antice. Texte și interpretări*, ediția a II-a. București: Ed. Teora.
- Queyrel, A. (1992): *s.u. Mousa, Mousai* in: *LIMC* VI/1, 1992, 657-681.
- Roux, G. 1954. Le Val des Muses, et les Muses chez les auteurs anciens. *BCH*, 78: 22-48.
- Rusjaeva, A. S. 2010. S Graffiti, in: N. A† Lejpunskaja, P. G. Bilde, J. M. Højte, V. V. Krapivina, S. D. Kryžickij, (eds.), *The Lower City of Olbia (Sector NGS) in the 6th Century BC to the 4th Century AD*: 499-518, vol. 1, Black Sea Studies 13, Aarhus University Press.
- Saglio, E. 1904. Musae, in: *DAGR*, III/2: 2059 b - 2071a.
- Strabo. 1856. *Geography*. literally translated, with notes by H. C. Hamilton, W. Falconer, London.
- The Orphic Hymns*. 2013. translation, introduction and notes by A. N. Athanassakis and B. M. Wolkow. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

REMUS MIHAI FERARU
 Universitatea de Vest din Timișoara
 e-mail: remusferaru@yahoo.fr